

EESTI KIRJAKEELE SUBJEKTILISED JA ADESSIIVADVERBIAALIGA TARVITSEMA-KONSTRUKTSIOONID

PILLE PENJAM

1. Sissejuhatus

Adessiiv on eesti keeles laialdaselt kasutatav, mitmekesiseid grammatilisi tähendusi väljendav kääne, mille üks olulisi funktsioone on vormistada infiniittarindite ja nominalisatsioonide tegevussubjekti (EKG I: 58–59; adessiivi funktsioonide kohta vt täpsemalt nt Pajusalu 1958; Vainik 1995; Lindström, Tragel 2006). Adessiivi tarvitamise võimalused on eesti keeles märksa suuremad kui näiteks soome keeles ning mitmes konstruktsioonis võib kogejat või benefitsienti väljendav adessiiv vahelduda genitiiviga (vrd *Mul on võti kadunud, Mu võti on kadunud; Keerasin pudelil korgi pealt, Keerasin pudeli korgi pealt*) (Oinas 1993). Adessiivi ja genitiivi kasutamise varieerumist kirjeldades on eri autorid väitnud, et genitiivne tarind on neutraalsem ning vaheldumisvõimaluse korral eelistatakse adessiivi siis, kui kogeja või benefitsient on esile tõstetud (Oinas 1993: 542; Lindström, Tragel 2006: 388). Teisalt on näidatud, et modaalsetes konstruktsioonides võib adessiivi roll olla agendi „varjamine” – adessiiv pakub võimaluse vältida potentsiaalse agendi vormistamist grammatilise subjektina (Lindström, Tragel 2006: 396) –, ning osutatud, et adessiivse agendiga seisundipassiivikonstruktsioonides (võrreldes subjektliste aktiivilausetega) on niisuguse „varjamise” rolliks eeskätt anda lausele resultatiivne aspekt (Lindström, Tragel 2007: 551).

Peale aktiivi- ja seisundipassiivikonstruktsiooni on eesti keeles veel vähemalt üks kitsama kasutusala infiniitse laiendiga konstruktsioonide paar, kus sama sündmuse väljendamiseks saab agendi vormistada nii subjekti- kui ka adessiivadverbiaalikujulisena: nimelt võivad verbid tarvitsema ja *pruukima* esineda nii pöörduvana koos subjektiga (*Ma tarvitsen/pruugin vaid anda käsu*) kui ka ainsuse kolmandas pöördes koos adessiivse agentadverbiaaliga (*Mul tarvitseb/pruugib vaid anda käsk*). Seda modaalsete konstruktsioonide paari ning kummagi konstruktsiooni esinemise tingimusi on siiani võrdlevalt käsitletud üsna vähe. EKG (II: 238) märgib üksnes muuhulgas, et verbid *tarvitsema*, *pruukima* jt esinevad lausemallis N_{ad} Pred V_{da} ning verbi *tarvitsema* puhul võib lauseliikme N_{ad} asemel olla ka N_{nom} . Ellen Uuspöld (1989: 474) ütleb, et verbid *tarvitsema* ja *pruukima* esinevad mitmepöördelisena eeskätt eitavas lauses, ning Reeli Torn-Leesik väidab, et jaatavas lauses on adessiivadverbiaal lausa kohustuslik (Torn-Leesik 2007: 178), ja seostab selle tõdemusega väite, et jaatavas kõnes ei ole nende verbide impersonaliseerimine võimalik (Torn-Leesik 2007: 183).

Siinse artikli autor on *tarvitsema*- ja *pruukima*-konstruktsioone käsitlenud varem vaid lühidalt oma doktoritöös teiste *da*-infinitiivikonstruktsioonide hulgas (Penjam 2008: 48–57, 75–82). Väitekiri analüüsib korpusematerjalide põhjal üldistavalt kõiki eesti kirjakeele *da*- ja *ma*-infinitiivitarindit sisaldavaid konstruktsioone konstruktsioonigrammatika vaatepunktist. Konstruktsiooni-grammatika (vt nt Goldberg 1995; 2006; Construction Grammar in a Cross-Language Perspective 2004; Construction Grammars 2005; Fillmore 1989; Fillmore jt 1988) käsitleb keelt konstruktsioonide (s.o vormi ja tähenduse konventsionaalsete paaride) võrgustikuna, kusjuures konstruktsioonina võib vaadelda nii sõnu, morfoloogilisi tunnuseid, muutevorme, fraase, lauseid kui ka kõiki muid keelesüsteemi üksusi. Lausetasandil saab niisuguse lähenemise korral oluliseks see, et lause lõplik tähendus ei pruugi olla selles esinevate lauseliikmete tähenduste summa, vaid see saadakse süntaktilise konstruktsiooni abstraktse ja üldistatud tähenduse ning konkreetsete lauseliikmete tähenduste kombinatsioonina (Goldberg 1995: 9–10). Nii võivad verbid *tarvitsema* ja *pruukima*, mille tekstisagedus on võrdlemisi väike, esineda kahes üldiselt väga suure kasutussagedusega konstruktsioonis: 1) netsessiivkonstruktsioonis, kus predikaat väljendab enamasti subjekti positsioonis esineva *da*-infinitiivitarindiga väljendatud tegevuse kohustuslikkust, vajalikkust või võimalikkust ning tegevuse sooritaja võib olla vormistatud adessiivse agent-adverbiaalina või jääda väljendamata, ning 2) „soovimis-kavatsemiskonstruktsioonis”, kus predikaat väljendab kõige sagedamini subjektina vormistatud agendi soovi või kavatsust sooritada grammatilise objekti rollis oleva *da*-infinitiivitarindi abil väljendatud tegevus (võimalikud on siiski ka predikaadi muud, soovi või kavatsuse tähendusele lähedased, sh modaalsed tähendusnüansid):

VORM	(Noomen ^{ade})	Predikaat^{3sg}	<i>Subjekt(V^{da})</i>
TÄHENDUS	(<u>agent</u>)	kohustus/vajadus/võimalus	<i>tegevus</i>

- (1) Suure tõenäosusega **tuleb meeskondadel** paremuse selgitamiseks *laupäevane viies mäng appi võtta*.
- (2) Sest homme tuleb Inna ja siis on palju meeldivam, kui **mul ei tarvitse** värske haavaga *liikumatusena voodis lamada*.

VORM	<u>Subjekt</u>	Predikaat	<i>Objekt (V^{da})</i>
TÄHENDUS	<u>agent</u>	SOOVIMA/KAVATSEMA	<i>tegevus</i>

- (3) Hansapanga juhatuse esimehe kohalt lahkuv Jüri Mõis **tahab** *pühendada oma investeerimisfirma arendamisele ja proovida kätt ühiskonnaelu mõnes teises valdkonnas*.
- (4) Ega see riik või rahvas, kes rohkem müra teeb, mis peaks nagu suurema jõu tunnus olema, **ei tarvitse** sugugi *tugevam-võimsam olla*.

(Penjam 2008: 48–49, 75).

Verbi esinemine ligikaudu samatähenduslikuna mitmes eri konstruktsioonis pakub konstruktsioonigrammatika seisukohast erilist huvi, sest konstruktsioonigrammatika kognitiivset suunda esindavates käsitlustes on kehtiva hüpoteesina rakendatud sünonüümia vältimise printsiipi: eeldatakse, et

vormierinevus tingib alati tähenduserinevuse kas semantika või vähemasti pragmaatika tasandil (Goldberg 1995: 3, 67). Siiski ei võimaldanud infinitiivikonstruktsioonide üldistav terviklik käsitlus üksikkonstruktsioonide eripärasse detailselt süveneda ning verbide *tarvitsema* ja *pruukima* puhul ei võimaldanud seda ka nende väike esinemissagedus (doktoritöös analüüsitud 6734 infinitiivikonstruktsiooni hulgas oli vaid 13 *tarvitsema*- ja 12 *pruukima*-konstruktsiooni). Kasutada olnud vähese materjali põhjal on täheldatud vaid seda, et mõneski kontekstis tundub eelistatum või ainuvõimalik just subjektiline konstruktsioon ning on toodud näiteid lausetest, kus adessiivverbiaaliga netsessiivkonstruktsiooni kasutamine oleks ebatõenäoline (Penjam 2008: 50, 75–76).

Artikli eesmärk on analüüsida täpsemalt *tarvitsema*-verbi tarvitust netsessiivkonstruktsioonis ja soovimis-kavatsemiskonstruktsioonis (lihtsuse huvides on neid edaspidi nimetatud vastavalt adessiivseks ja subjektiliseks *tarvitsema*-konstruktsiooniks), selgitada kummagi konstruktsiooni kasutamise piiranguid ja vaba varieerumise võimaluse korral konstruktsioonide tähenduserinevusi ning aidata seeläbi ühtlasi täpsustada eesti adessiivi funktsioonide kirjeldust.

tarvitsema-verbi modaalse tähenduse ajaloolist kujunemist on ta vähese tekstisageduse tõttu uurida keerukas, mistõttu artiklis sellel pikemalt ei peatuta. Olgu siiski märgitud, et *tarvitsema* on ajalooliselt seotud germaani päritolu laentüvega *tarve* (Mägiste 2000: 3088–3090; Raun 1982: 172) ning on esialgu olnud kasutusel mitteinfiniitsetes konstruktsioonides tähendusega 'vajama'. Tartu Ülikooli eesti vana kirjakeele korpuse andmeil (<http://www.murre.ut.ee/vakkur/>, 22. XII 2010) on *tarvitsema*-verbi eesti kirjakeele tekstides esmakordselt kasutatud alles XVIII sajandi lõpus (üksikud mitteinfiniitsete konstruktsioonide näited, nt *tarvitseb viisteistkümmend tündrit*, *tarvitseb kõike*), küll aga on *tarvitsema*-verb ära toodud juba 1660. aastal ilmunud Heinrich Gösekeni eesti keele grammatika juurde kuulunud saksa-eesti sõnastikus (saksa vaste *von nöthen haben*) (Kingisepp jt 2010: 655). On ilmne, et *tarvitsema*-verbi grammatiseerumine modaalsetesse infiniitkonstruktsioonidesse on lähtunud varasematest mitteinfiniitsetest konstruktsioonidest, ning kuna näib, et see grammatiseerumisprotsess on olnud suhteliselt hiline (vähemalt ei ilmne vana kirjakeele andmetest mingeid jälgi *tarvitsema*-verbi kasutamisest infiniitkonstruktsioonides), võiks grammatiseerumise kulg teoreetiliselt olla kirjakeele andmete põhjal jälgitav. Praktikas on aga probleemiks selle verbi väike esinemissagedus ning seega järelduste tegemiseks vajalik kasutatava tekstikorpuse ülisuur maht: küllalt ulatuslikud korpused on olemas üksnes XX sajandi viimase kümnendi ja XXI sajandi alguse materjali kohta.

Analüüsimaterjal on võetud Tartu Ülikooli eesti kirjakeele korpusest (<http://www.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides/>, 21. I 2010), kusjuures päringuks on kasutatud kõiki alamkorpuse, mille materjal pärineb 1990. aastatest või hilisemast perioodist, sh ilukirjandus- ja ajakirjandustekstidest, ajalehtedest Postimees, Eesti Päevaleht jt, jututubadest, uudisgruppide, teadustekstidest, riigikogu stenogrammidest jne (korpuse kogumaht oli päringu tegemise ajal ligikaudu 192 000 000 sõnet; viide konkreetsele alamkorpusele on edaspidi esitatud sulgudes näitelause järel).

2. *tarvitsema*-konstruktsioonid Tartu Ülikooli eesti kirjakeele korpuses

Vaadeldud materjalisis leidus kokku 1559 *tarvitsema*-verbi koos seda laiendava(te) infinitiivitarindi(te)ga. Neist 308 juhul (19,8 %) oli tegu adessiivadverbiaali sisaldava konstruktsiooniga (näide 5), 859 juhul (55,0 %) subjektilise konstruktsiooniga, sh 795 korral esines lauses totaalsubjekt (näide 6), 55 korral partsiaalsubjekt (näide 7), kahel juhul oli subjekt lausest välja jäetud, ent subjektikonstruktsioonile viitas *tarvitsema*-verbi pöördvorm (näide 8) ning seitsmel juhul oli *tarvitsema*-verb impersonaalivormis, eeldades samuti subjektilist aluskonstruktsiooni (näide 9).

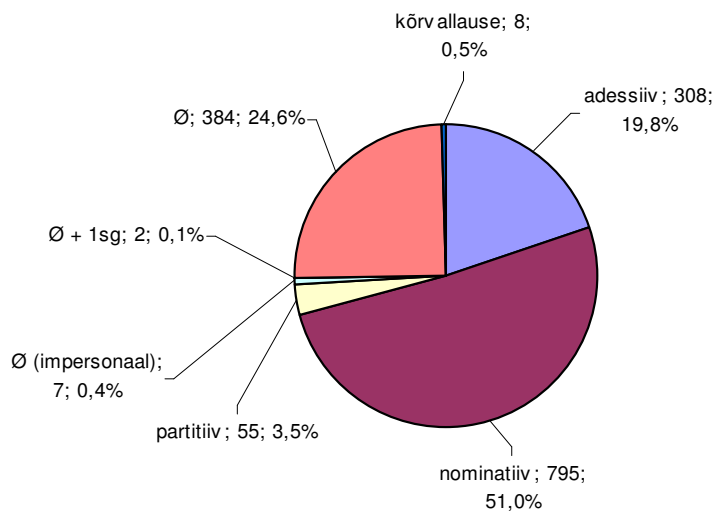
- (5) Automaadi kättesaamiseks **tarvitses** mehel üksnes *helistada*. (Eesti Ekspress)
- (6) Talvel **ei tarvitse** isa *metsas sõtkuda*, tal on kindel kodulähedane töökoht. (ilukirjandus)
- (7) Ei tohi unustada, et avaliku arvamuse erinevate seisukohtade vahel **ei tarvitse** *eksisteerida loogilist seost*. (Postimees)
- (8) Vaevalt **tarvitsen** *lisada*, et võite ka mind oma usinate lugejate hulka arvata. (Postimees)
- (9) Tegelikult tahaksin esile tuua Muti kirjutiste seda külge, *mida ei tarvitseta* esmapilgul kohe *märgata*. (Eesti Päevaleht)

Ülejäänud juhtudel ei võimaldanud vorm ühemõtteliselt otsustada, kumma konstruktsiooniga tegu on: 384 korral (24,6 % kõigist *tarvitsema*-konstruktsioonidest) oli tegevussubjekt lausest välja jäetud (näide 10), sh viiel juhul oli *tarvitsema*-verb infiniitsena *mata*-tarindi peasõnaks (näide 11), ning kaheksal korral (0,5 %) oli tegevussubjekt vormistatud kõrvallausena (näide 12), vt ka joonist 1.

- (10) Ta on täiesti kindel, et **tarvitseb** ainult õlgu kehitada ja sealt, kus ei meeldi, ära minna – ja ongi kõik korras. (ilukirjandus)
- (11) Sel viisil saavad edukad ülikooliprofessorid paremini uuringutesse süveneda, **tarvitsemata** pidevalt *mõelda rühmale raha hankimisest*. (Luup)
- (12) Kes pole kursis Ülo Jalaka restoranikriitikaga, **ei tarvitse** ju *teada, mis kvaliteediga on söök ja teenindus või kas pakutav on oma hinda väärt*. (Eesti Ekspress)

Kõigis konstruktsioonides on *tarvitsema*-verb modaalse tähendusega. Johan van der Auwera ja Vladimir A. Plungiani järgi (1998: 82) võib modaalsuse liigitada esmalt vajalikkus- ja võimalikkusmodaalsuseks, seejärel saab nii vajalikkus- kui ka võimalikkusmodaalsuse seas eristada episteemilist ja mitteepisteemilist modaalsust, kusjuures mitteepisteemiline modaalsus jaguneb omakorda osalejasiseseks ja osalejaväliseks modaalsuseks (viimane hõlmab muuhulgas ka deontilist modaalsust). Episteemiline võimalikkus tähendab sisuliselt sündmuse esinemise väikest tõenäosust ja episteemiline vajalikkus selle suurt tõenäosust.¹ *tarvitsema*-verb kuulub van der Auwera ja

¹ Eesti keeleteadusliku kirjanduse kõige kasutatumast modaalsuste kolmikjaotusest dñaamiline–deontiline–episteemiline (vt nt Uuspõld 1989) erineb van der Auwera ja Plun-

Joonis 1. Tegevussubjekti vormistus *tarvitsema*-konstruktsioonides.

Plungiani skaalal vajalikkusmodaalsuse edasiandmise vahendite hulka, väljendades selle kõiki allkategoriaid: osalejasisesest (näide 13), osalejavälist mittedeontilist (näide 14), osalejavälist deontilist (näide 15) ja episteemilist modaalsust (näide 16).

- (13) Aga siiski, *neid ei tarvitsenud võtta ka ülearu tõsiselt*, eriti uurimistöös. (ilukirjandus)
- (14) Lapse soetamiseks *ei tarvitsenud Oksanal ennast isegi ilusaks teha*. (ilukirjandus)
- (15) *Sul ei tarvitse tõusta*. (ilukirjandus)
- (16) Kusjuures *läbipõlemine ei tarvitse kohe seisneda vaid jäämises vaid lihtsalt helikvaliteedi olulises languses*. (uudisgrupid)

Mitteepisteemiliste konstruktsioonide hulgas domineerib siiski *tarvitsema*-verbi osalejaväliste mittedeontilise vajalikkuse tähendus, osalejasisesest ja deontilise modaalsuse näiteid leidub vaid üksikuid ja neidki on sageli keerukas osalejavälistest mittedeontilistest modaalsusest eristada.

- (17) *Vanadust, mis meieni jõuab, ei tarvitse juba ette hirmsa hädaoruna kujutada*. (Maaleht) (osalejasisesest/osalejavälistest?)
- (18) Jah, ma tean, *ma ei tarvitse teile seda rääkida*. (Postimees) (deontiline/mittedeontiline?)

giani käsitlus (1998) esiteks selle poolest, et esmaseks liigituskriteeriumiks on tõstetud võimalikkuse ja vajalikkuse eristamine. Tavapärasele dünaamilisele modaalsusele vastab van der Auweral ja Plungianil ligikaudu osalejasisesest võimalikkus ja vajalikkus, deontilisele modaalsusele osalejavälistest deontiline võimalikkus ja vajalikkus ning episteemilisele modaalsusele episteemiline võimalikkus ja vajalikkus. Van der Auwera ja Plungiani liigituse põhiliseks eeliseks traditsioonilise ees võib pidada seda, et eristatakse ka osalejavälist mittedeontilist vajalikkust ja võimalikkust, mis tuleneb agendist sõltumatutest välise maailma asjaoludest ega ole seotud lubatuse-keelatus kategooriaga (nt *Kuna ilm läks sulale, ei saanud me suusatama minna*).

Seetõttu on edasises analüüsis ja arvandmete esitamisel loobutud mitteepisteemiliste modaalsuste täpsemast eristamisest ning eraldi käsitletud vaid episteemilist ja mitteepisteemilist modaalsust. Paratamatult tuleb leppida, et ka nii üldise eristuse korral jääb eri modaalsusliikide piirile ala, kus üht tähendust on teisest raske eristada (näide 19), ning igasugune tähendusanalüüs on alati mingil määral subjektiivne, kuid mitteepisteemilise modaalsuse alaliikidega võrreldes oli episteemilise ja mitteepisteemilise modaalsuse eristamine korpuselauses enamasti siiski lihtne.

- (19) Kuid igatahes on Voitkad kogenud sõitjad ega **tarvitse** rumaluse tõttu *kraavi kihutada*, nagu jumbudest autovarastega on sageli juhtunud. (ilukirjandus) (episteemiline/mitteepisteemiline?)

Kokku esines analüüsimaterjalis *tarvitsema*-verbi mitteepisteemilise kasutamise kohta 777 näidet (s.o 49,8 % kõigist vaadeldud konstruktsioonidest), 693 näidet (44,4 %) episteemilise kasutamise kohta ning 89 juhul (5,8 %) ei olnud võimalik episteemilist modaalsust mitteepisteemilisest eristada.

Seejuures on juba põgusal vaatlusel ilmne, et esmane põhimõtteline konstruktsioonivaliku kriteerium ei toimi mitte vormi (jaatav/eitav), vaid tähenduse tasandil: subjektilise ja adessiivse konstruktsiooni varieerumine on võimalik üksnes siis, kui *tarvitsema*-verb väljendab mitteepisteemilist modaalsust, episteemilise modaalsuse (või mitmeti tõlgendatavuse) korral on võimalik kasutada üksnes subjektilist konstruktsiooni² (vt tabelit 1).

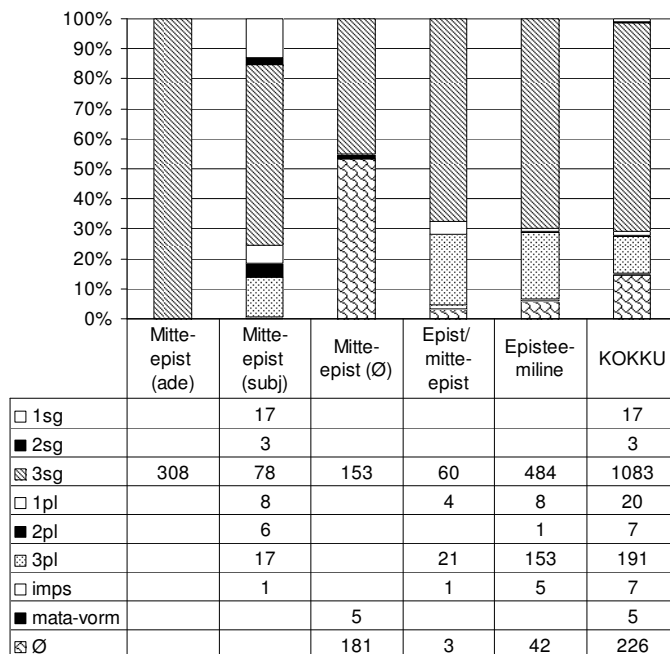
Järgnevates jaotistes on täpsemalt kirjeldatud *tarvitsema*-verbi vormi ja eri lauseliikmete semantikat mitteepisteemilistes ja episteemilistes *tarvitsema*-lauses ning nende seoseid konstruktsiooni valikuga.

Tabel 1.

Subjektiliste ja adessiivsete *tarvitsema*-konstruktsioonide esinemus eri modaalsusliikide korral

Modaalsuse liik	Subjekt	Adessiiv- adverbiaal	Erista- matu	Kokku
Mitteepisteemiline	130 (17 %)	308 (40 %)	339 (43 %)	777 (100 %)
Episteemiline	643 (93 %)		50 (7 %)	693 (100 %)
Eristamatu	86 (97 %)		3 (3 %)	89 (100 %)
Kokku	859	308	392	1559

² Episteemilistes lauses võib küll mõnel juhul esineda adessiivadverbiaal, kuid see ei ole seotud *tarvitsema*-konstruktsiooniga, vaid on tingitud selle aluseks oleva tarindi lausemallist, näiteks omajalause puhul (nt *Kui inimesel on auto ja tal on vaja sõita sellega poliiklinikusse, siis ei tarvitse tal olla mingit tahtmist bensiini osta* (doktoritööd); vrd ... *siis ei ole tal mingit tahtmist bensiini osta*).

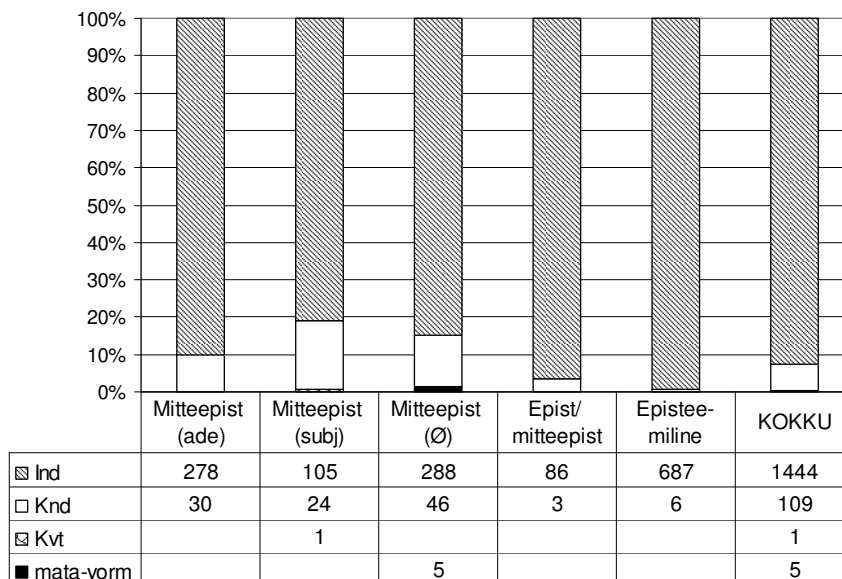
Joonis 2. *Tarvitsema*-verbi pöörde- ja tegumoevormid.

3. *tarvitsema*-verbi vormistik

Eeldades, et adessiivsed ja subjektilised konstruktsioonid võivad mitmesuguste parameetrite poolest erineda, on järgnevas analüüsis käsitletud eraldi mitteepisteemilisi adessiivseid ja subjektilisi konstruktsioone ning neid mitteepisteemilisi konstruktsioone, kus tegevussubjekt puudub ja konstruktsiooni tüübi üle on seetõttu võimatu üheselt otsustada. Episteemiliste ja episteemilisuse seisukohast mitmeti tõlgendatavate lausete hulgas tegevussubjektita lauseid eraldi esile toodud ei ole, sest kõigi episteemiliste lausete puhul võib eeldada ühesugust subjektilist malli. Iseseisva analüüsiüksuse moodustavad paratamatult ka need laused, mida on võimalik tõlgendada nii episteemilise kui ka mitteepisteemilise. Eri konstruktsioonitüüpide *tarvitsema*-verbi vormistiku andmed on esitatud joonistel 2–5.

Nagu ilmneb jooniselt 2, domineerib kõigis konstruktsioonitüüpides *tarvitsema*-verbi ainsuse kolmanda pöörde vorm. Eksplitsiitse tegevussubjektita lausetes on eitava kõne ja tingiva kõneviisi lõputa vormide puhul siiski sage li võimatu kindlalt otsustada, mis pöördega on tegu, ning sageli võib oletada, et mõtteliselt kujutavad need vormid endast mitmuse esimese või teise pöörde vorme (näide 20).

(20) Selleks **ei tarvitse** Nobeli statistikat tegema hakata. (ajakirjandus) (*ei tarvitse me / te / meil / teil?*)

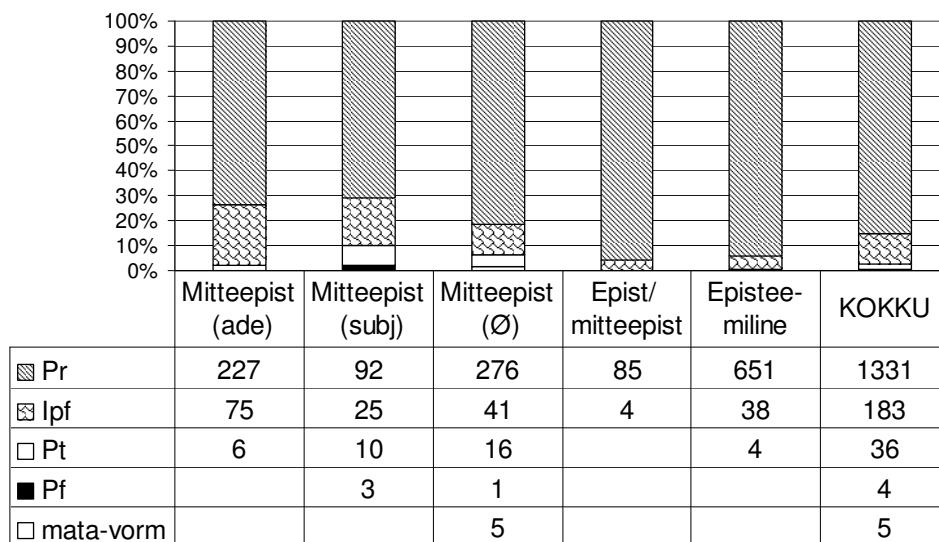
Joonis 3. *Tarvitsema*-verbi kõneviisid.

Subjektilistes konstruktsioonides on võrdlemisi sagedased ka mitmuse kolmas ja esimene pööre (näited 21 ja 22), mitteepisteemilistes subjektiga konstruktsioonides on lisaks neile suurema suhtelise esinemissagedusega veel ainsuse esimene pööre (näide 23). Ootuspäraselt on *tarvitsema*-verb adessiivsetes konstruktsioonides alati ainsuse kolmandas pöördes (selle konstruktsiooni puhul on ka eitavad vormid ja konditsionaalivormid vaikumisi ainsuse kolmanda pöörde vormideks arvatud).

- (21) .. kirjad **ei tarvitse** mõningal juhul *levida*. (uudisgrupid)
 (22) Isegi siis **ei tarvitse** me teed leida, kuidas esimest sammu võtta. (Maa-leht)
 (23) .. ja absurdse süüdistused .. on sest ajast haledasti vaibunud, ilma et ma **oleksin tarvitsenud** laskuda vastuvaidlusteni. (teadusartiklid)

Kõneviisidest (vt joonist 3) tõuseb kõigis konstruktsioonitüüpides selgelt esile indikatiiv, vähem on näiteid *tarvitsema*-verbi konditsionaalivormidest. Siiski võib täheldada, et konditsionaalivormide osatähtsus on mitteepisteemilistes ja episteemilistes lausetes tuntavalt erinev: mitteepisteemilistes adessiivsetes, subjektilistes ja tegevussubjektita lausetes on konditsionaalivormide hulk vastavalt 9,7 %, 18,5 % ja 13,6 %, kuid episteemilistes lausetes esineb konditsionaal vaid üksikjuhtudel (0,9 % kõigist episteemilistest lausetest).

- (24) Nädalal, mil Aasia finantsturud paistsid kokku kukkuvat ja Lähis-Ida rahuprotsess lagunevat, **poleks** Londonis olles **tarvitsenud** sellest teada saada – Diana surma järgsel nädalal oleks maailm võinud otsa lõppeda, ja isegi see uudis oleks enamikus Briti lehtedest jõudnud kuhugi tagumise lehekülje alumisse nurka. (Luup)

Joonis 4. *Tarvitsema*-verbi ajavormid.

Episteemilisuse seisukohast mitmeti tõlgendatavates lausetes on konditsionaali esinemissagedus 3,4 %, jäädes seega episteemiliste ja mitteepisteemiliste lausete konditsionaali sageduse vahepeale.

Ühes mitteepisteemilise subjektilise konstruktsiooni näites oli *tarvitsema*-verb ka kvotiivivormis:

- (25) Ka poemaja pööningule pääsemiseks **polevat vargad tarvitsenud suurt vaeva näha.** (Postimees)

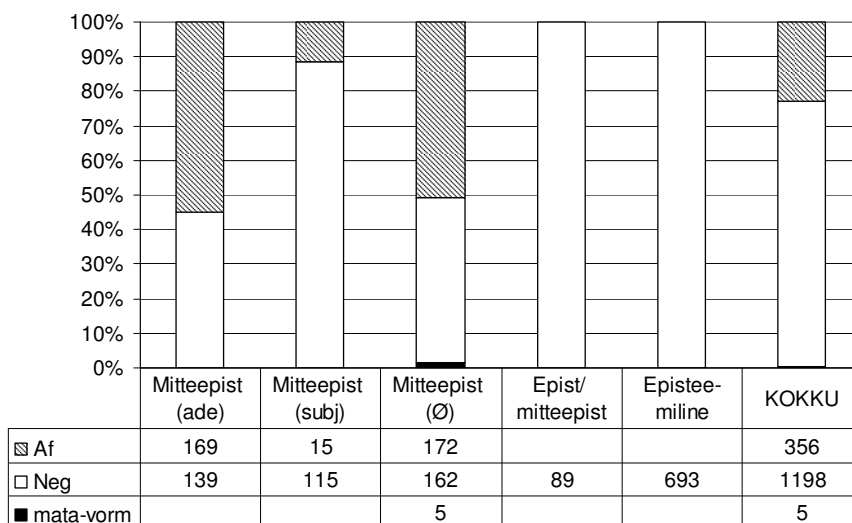
Ka ajavormide kasutamisel (vt joonist 4) ilmneb *tarvitsema*-verbi mitteepisteemiliste ja episteemilise tõlgenduse võimalusega konstruktsioonide puhul selge erinevus: ehkki kõigis konstruktsioonitüüpides on sagedasim *tarvitsema*-verbi olevik, esineb minevikuaegade tarvitust mitteepisteemilistes konstruktsioonides märgatavalt rohkem (kokku vastavalt 26,3 %, 29,2 % ja 17,1 % adessiivsetest, subjektilistest ja tegevussubjektita mitteepisteemilistest lausetest). Episteemilistes lausetes on minevikuaegade osatähtsus vaid 6,1 % (näide 26), mitmeti tõlgendatavates lausetes 4,5 % (näide 27).

- (26) Noh, nüüd, kümme aastat hiljem, **ei tarvitsenud see** ju enam eriti sügava usalduse märgiks olla. (ilukirjandus)

- (27) **Surnu** sai seega oma osa **ega tarvitsenud** enam tulla koduste rahu rikkuma. (foorumid)

tarvitsema-verbi mitteepisteemiliste ja episteemilisuse võimalusega konstruktsioonide veel silmatorkavam erinevuse toob esile jaatava ja eitava kõne vormide jaotuse võrdlemine (vt joonist 5): nimelt on *tarvitsema*-verb kõigis episteemilist tõlgendust võimaldavates lausetes eitavas kõnes. See näib

Joonis 5. *Tarvitsema*-verbi jaatava ja eitava kõne vormid.

olevat *tarvitsema*-verbi episteemilise kasutamise vältimatu eeltingimus, sest kõik katsed episteemilist *tarvitsema*-lauset jaatavaks muuta viivad ebagrammatilise konstruktsiooni moodustumiseni või lause mitteepisteemiliseks muutumiseni, vrd:

- (28) kuna rullnokkasid on palju, siis **ei tarvitsegi neile toodetav musa** m6nikord *halb ollagi*. (jutuoad)
 → *kuna rullnokkasid on palju, siis tarvitseb neile toodetav musa mõni kord hea olla.

Ka mitteepisteemiliste subjektiliste *tarvitsema*-lausetepuhul domineerib ootuspäraselt eitav kõne, kuid jaatava kõne vormid ei ole sugugi välistatud ega haruldased, nagu on varem väidetud (Torn-Leesik 2007: 178) – nende osatähtsus subjektiga mitteepisteemiliste lausetepuhul on vaadeldud valimis 11,5 % (näide 29).

- (29) Õigsuse eeldamise tõttu pannakse kohtuprotsessis tõestamise kohustus selle poole kanda, kes väidab kinnistusraamatu ebaõige olevat; **teine pool tarvitseb** oma väidete tõestuseks *toetuda ainult kinnistusraamatule*. (teadusartiklid)

Siiski tuleb tõdeda, et 10 juhul 15-st väljendab konstruktsioon sellistel puhkudel sisulist eitust (näited 8 ja 30) või mingit oletuslikku, tegelikkuses toimumata sündmust (näited 31 ja 32):

- (30) Ja rääkis äkitselt, ilma et **oleksin tarvisenud midagi küsida**. (ilukirjandus)

- (31) „**Tarvitsenuks** seadeldiste läheduses keegi sama sagedusega puldilt üks avada, poleks kellestki ega millestki midagi järele jäänud,” nentis üks FSB töötaja. (Postimees)
- (32) Energeetikasüsteem näiteks on, sest **tarvitseb** teisel pool Narva jõge energiavarustus kokku langeda ja seisamegi vastamisi tõsiste häiretega. (Postimees)

Teisalt on niisuguste hüpoteetiliste või sisult eitatud konstruktsioonide sagedus väga suur ka adessiivsete jaatavas vormis lausete hulgas:

- (33) **Tarvitseb Putinil üks viga teha**, mis kompanjonidele/seltsimeestele ei meeldi ja ma väikest „paleepööret” nii imeks ei panekski. (foorumid)
- (34) Ilma et meil tarvitseks võrdsena võrdsete seas *karta*: oi kurat, mis nüüd edasi saab.

Seega ei ole võimalik selgelt väita, et subjektiliste *tarvitsema*-konstruktsioonide peamine eripära adessiivsete konstruktsioonidega võrreldes oleks nende esinemine üksnes eitavas kontekstis.

Kokku on adessiivsetes konstruktsioonides jaatava kõne vormide osakaal 54,9 % ning jaatava ja eitava kõne vormide suhte alusel kuuluvad ka ilma eksplitsiitse tegevussubjektita laused kokku adessiivsete konstruktsioonidega (afirmatiivi osakaal 50,7 %), mis annab aluse arvata, et ka neis lausetes võiks mõtteline tegevussubjekt enamasti olla ehk pigem adessiivadverbiaalikiu subjektikujuline.

Kõigi afirmatiivsete konstruktsioonide hulgas, olenemata nende täpsest konstruktsioonilisest kuuluvusest, on väga sagedane kindel tarinditüüp: *TARVITSEMA* + (*ainult/vaid/üksnes*) + *Vda, ja/ning/kui* vmt ... (vt näiteid 31–33, 35). Niisugused konstruktsioonid esinesid materjalis rinnastusseose abil vormistatuna (s.t teine osalause algab sidendiga *ja* või *ning* või on lihtsalt esimesega kõrvutatud) 93 juhul, s.o 26,1 % kõigist jaatavatest *tarvitsema*-konstruktsioonidest, ning *kui*-kõrvallause abil vormistatuna 128 juhul, s.o 40,0 % kõigist jaatavatest konstruktsioonidest. *tarvitsema*-verbi oleviku- või konditsionaalivorm väljendab niisuguses konstruktsioonis hüpoteetilist või toimumata jäänud sündmust (vt näiteid 31–33), kindla kõneviisi lihtmineviku vorm aga reaalselt, tegelikult toimunud sündmust (näide 35).

- (35) **Tarvitses ELKil kaitse koomale tõmmata**, ja kera paaril korral korvi toimetada, kui võrdsus oli jalule seatud. (Eesti Päevaleht)

Sisult eitavate *ilma et*-konstruktsioonide osatähtsus oli afirmatiivsete lausete hulgas 4,8 % (17 näidet, vt näidet 30 ja 34).

Verbikategoriate omavahelist kombineerumist iseloomustav statistiline andmestik on artiklis tervikuna esitamiseks liiga mahukas ning paljud sellest tehtavatest järeldustest on taandatavad eespool toodud üksikute kategooriate ja konstruktsioonitüüpide kohta käivale infole. Seetõttu esitatakse siin eri konstruktsioonitüüpide eri kategooriate lõimumise iseärasuste kohta vaid olulisemad tähelepanekud:

– ehkki mittepeisteemilistes adessiivsetes ja tegevussubjektita lausetes on üldiselt jaatava kõne vormide osatähtsus veidi suurem eitava kõne vormide omast, näib siiski, et see väide ei kehti konditsionaalivormide kohta: 30 ades-

siivsest konditsionaaliga konstruktsioonist vaid seitse (23,3 %) sisaldavad afirmatiivset *tarvitsema*-verbi ning 46-st tegevussubjektita ja konditsionaaliga konstruktsioonist on afirmatiivsed 19 (41,3 %);

– kui üldiselt domineerivad *tarvitsema*-lausete hulgas eitavad konstruktsioonid (76,8 %), siis neis lausetes, kus *tarvitsema* on lihtminevikus, on jaatavate ja eitavate tarindite suhe ligikaudu võrdne: 92 jaatavat näitelauseid ja 91 eitavat näitelauseid; see erinevus on siiski osalt taandatav imperfektis lausete suhteliselt suurele osatähtsusele adessiivsete ja tegevussubjektita tarindite hulgas (neis konstruktsioonitüüpides on sage ka jaatav kõne);

– võimalik, et episteemilistes konditsionaaliga *tarvitsema*-lausetes on minevikuvormid olevikuvormidest sagedasemad (erinevalt indikatiivsetest episteemilistest lausetest, kus minevikuvormide osatähtsus on vaid 5,5 %), kuid sobivate näitelauseite vähesuse tõttu (kaks olevikulist ja neli minevikulist konditsionaalset lauset) on seda võimatu tõsikindlalt väita.

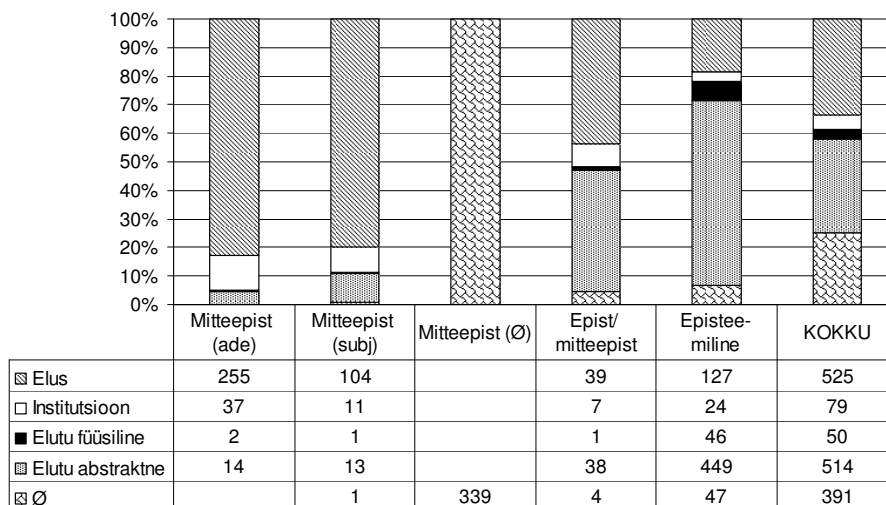
Artikli allikmaterjali võrdlemisi suurest mahust hoolimata leidis selles vaid viis *tarvitsema*-verbi impersonaali näidet. Kõigil juhtudel oli *tarvitsema*-verb eitavas kõnes, mis võiks esmapilgul kinnitada seisukohta, et jaatava *tarvitsema*-verbi impersonaliseerimine pole võimalik (Torn-Leesik 2007: 183), kuid kindlate järelduste tegemiseks on näitelauseite arv liiga väike. Google'i päring (4. VII 2010) andis otsingusõnale *tarvitsetakse* vasteks 13 infinitiivitarindiga konstruktsiooni (näide 36), otsingufraasile *ei tarvitseta* leiti vasteks 59 infinitiivitarindiga konstruktsiooni (näide 37).³

(36) Kas tõesti filosoofia võib olla ühe mõtleja teostes ja loomingus tervenisti olemas, et **tarvitsetakse** selle ühe kaudu sisse juhatada? (<http://www.ilmamaa.ee/files/pdfs/2002/luik%20luh.pdf>)

(37) X-teega võib liitunud olla tuhandeid andmekogusid, millest *sugugi kõiki* igas portaalis **ei tarvitseta** kasutada. (<https://portaal-id.riik.ee/util/help.php?fh=helpma>)

Seega on jaatavate ja eitavate umbisikuliste olevikuliste *tarvitsema*-konstruktsioonide osatähtsus võrguallikates vastavalt ligikaudu 18 % ja 82 %, seega väga sarnane kõigi olevikuliste jaatavate ja eitavate *tarvitsema*-konstruktsioonide omavahelise suhtega (artikli aluseks olnud korpusematerjalides leidis vastavalt 19 % ja 81 % olevikulisi jaatavaid ja eitavaid lauseid). Siiski tuleb tähele panna, et *tarvitsema*-verbi semantika on sellistes jaatavates konstruktsioonides tavapärasest erinev ja predikaat annab pigem edasi infiniititarindi abil väljendatud tegevuse harjumuspärasust või tavalisust kui modaalsust (vt näide 36) ning seesugused jaatavad impersonaalsed laused moodustavad seega pigem omaette konstruktsiooni ega ole tõlgendatavad tavapärase modaalse *tarvitsema*-konstruktsiooni impersonaalsete afirmatiivsete näidetena.

³ Näidete tõepärasust ja omavahelist erinevust on artikli autor käsitsi kontrollinud ning asjakohatuid näitelauseid (nt korduvaids, mitemodaalseid või keeleteadusliku kirjanduse näitestikust pärinevaids) ei ole arvesse võetud.

Joonis 6. Tegevussubjekti semantika *tarvitsema*-konstruktsioonides.

4. *tarvitsema*-konstruktsioonide liikmete semantika

Kuna materjali analüüs osutab, et eri tüüpi *tarvitsema*-konstruktsioonides on erinev ka tegevussubjekti ja infinitiivitarindi tüüpsemantika, käsitletakse siin lühidalt nende lauseliikmete semantilisi rolle ja tavapäraseid tähendusklasse. Mõistagi tuleb arvestada, et seesugune tähenduste analüüs on alati mõnevõrra subjektiivne, ning käsitada tekstis esitatud arvandeid seetõttu ligikaudsena, mitte absoluutselt tõepärasena.

Tegevussubjekti semantikast lähtudes on näitelauseid jaotatud viide suuresse rühma: tegevussubjekt väljendab neis vastavalt elusolendit, institutsiooni (kelle roll on üldjuhul sarnane elusolendi omaga), konkreetset füüsilist elutut objekti või abstraktmõistet või puudub üldse. Semantiliste klasside jaotus saaks loomulikult olla detailsem (näiteks on praegu elusolendite hulka arvatud ka jumalikud ja mütoloogilised olendid), kuid võimalikesse lisa-klassidesse kuuluvaid näiteid oleks väga vähe ning nende arvessevõtmine pigem killustaks materjali liigselt, andmata märkimisväärset täpsustavat teavet. Tegevussubjekti semantiliste rollide jaotus eri konstruktsioonitüüpides on toodud joonisel 6.

Ootuspäraselt on mitteepisteesmilistes lausetes, mis on üldiselt agentiivsed, konstruktsioonitüübist olenemata tegevussubjektiks tavaliselt elusolend, mõnikord ka elusolendina käituv institutsioon (näide 38). Kui tegevussubjekti positsiooni on paigutatud elutut eset või abstraktmõistet märkiv fraas, ei ole tegemist agendiga, vaid tavaliselt semantilise objektiga, kellele suunatud peaks tegutsema lauses varjatuks jääv agent (näide 39).

- (38) **Tarvitseb lääneriikidel** vaid pisutki rahakraane sulgeda, kui Tonga kuningas võib astuda nende jaoks ohtliku sammu. (ilukirjandus)

- (39) Sihtasutuse juriidilistest isikutest asutajad peavad asutusele maksma 0,1 protsenti käibest, kusjuures sissemaks peab olema vähemalt 5000 krooni, kuid **ei tarvitse ületada 500 000 krooni**. (Eesti Päevaleht)

Episteemilistes lausetes, s.o sündmuste tõenäosuse kirjeldamisel, ei pruugi olla tegu agentiiitse sündmusega, seega on loomulik elutute tegevussubjektide suurem osatähtsus, episteemilistes *tarvitsema*-konstruktsioonides nad selgelt domineerivadki:

- (40) Ka nimede sarnasus – Eli, Elli – **ei tarvitse juhuslik olla**. (teadusartiklid)

Episteemilisuse seisukohast mitmeti tõlgendatavates lausetes on samuti elutute tegevussubjektide osatähtsus suurem kui mitteepisteemilistes lausetes:

- (41) Võim, rikkus ja positsioon **ei tarvitse käia käsikäes**: nende lahusolekut peetakse isegi heaks. (teadusartiklid)

Lausetes, kust eksplitsiitne tegevussubjekt puudub, on see mõnel juhul konteksti abil üheselt juurdemõeldav (näide 42), enamasti jääb aga umbmääraseks ja/või on lause üldisikuline (näide 43). Mõlemat tüüpi näiteid leidub nii episteemiliste kui ka mitteepisteemiliste tegevussubjektita lausete hulgas, selgeid sageduserinevusi pole võimalik välja tuua.

- (42) Poleks paha kui artikli kirjutajagi vaevuks seda lugema, siis oma hüsteeriliste arst-tuttavate palvel *igasugust jama kirjutada* **ei tarvitsegi**. (kommentaariid)
- (43) Ironiseerimine ei mõjuks, kui ta ei osutaks seostele, *mida ei tarvitse ise märgata*. (Maaleht)

Mitteepisteemiliste lausete puhul pakub huvi seegi, milline on eri tüüpi konstruktsioonides pronominaalsete tegevussubjektide osatähtsus. Vaadeldud materjali adessiivsete konstruktsioonide hulgas oli 135 niisugust, kus tegevussubjekti positsioonis oli pronoomen (43,8 % kõigist adessiivsetest konstruktsioonidest), sh 118 (38,3 %) lühikest ja kolm (1,0 %) pikka personaalpronoomeni. Subjektilistes konstruktsioonides esines pronoomen tegevussubjektina 59 juhul (45,4 % subjektilistest konstruktsioonidest), sh 42 (32,3 %) lühikese ja neli (3,1 %) pika personaalpronoomeniga näidet. Mingit üldist tendentsi emma-kumma konstruktsiooni kasutamiseks pronominaalse tegevussubjekti puhul niisiis järeldada ei saa.

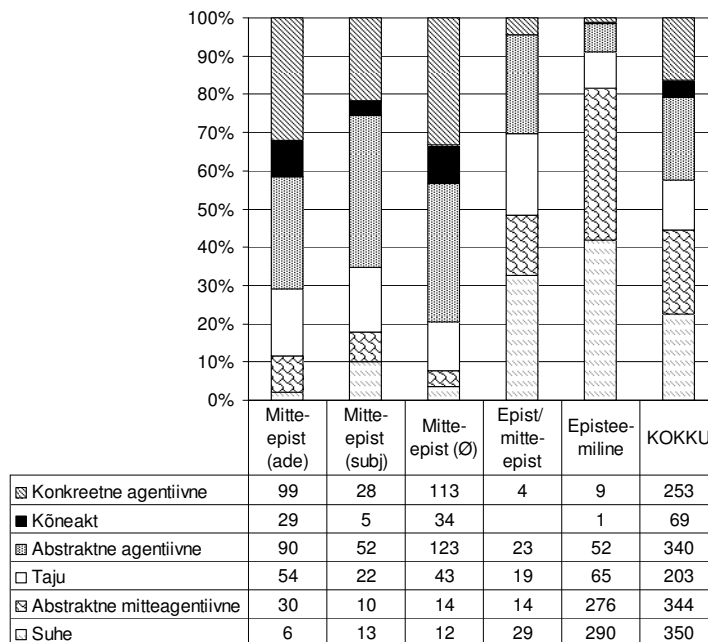
Siiski võib väita, et ainsuse esimese isiku personaalpronoomeni korral on keskmisest mõnevõrra tavalisem kasutada subjektilist konstruktsiooni: subjektiliste ja adessiivsete näidete suhe on ainsuse esimese isiku puhul 0,63 (vrd nende üldise omavahelise suhtega 0,42). Ainsuse teise isiku puhul eelistatakse aga adessiivset konstruktsiooni (subjektiliste ja adessiivsete näidete suhe on 0,12). Mitmuse teise isiku korral võivad aga vastupidi olla sagedasemad subjektilised konstruktsioonid (suhe 0,86), kuid näidete vähesuse tõttu tuleks sellesse hinnangusse suhtuda ettevaatusega.

Infiniititarindiga väljendatud sündmuste klassifitseerimisel ei ole aluseks võetud konkreetseid olemasolevaid liigitusi (verbide süsteemse semantilise liigituse kohta vt nt Pajunen 2001; öeldise semantilise kategoriseerimise kohta vt nt EKG II: 22–26), vaid siinses kontekstis relevantsete verbiklasside postuleerimine on tulenenud analüüsimaterjalist ning artikli autori intuitsiooni ja senise kogemuse kombineerimisest. Niisiis on eristatud järgmisi infiniititarindi abil vormistatud semantilise predikaadi tüüpe: konkreetsete agentiivsed tegevused (näide 44), abstraktsed/mentaalsed agentiivsed tegevused (näide 45), (kahe eelmise klassi piirialale jäävad) kõneaktid (näide 46), tajud (näide 47), abstraktsed mitteagentiivsed sündmused/seisundid (näide 48) ning mitmesugused suhted (näide 49 ja 50).

- (44) **Tarvitseb** vaid *linki vajutada* ja uks avaneb. (ilukirjandus)
- (45) .. absurdset süüdistused .. on sest ajast haledasti vaibunud, ilma et **ma oleksin tarvitsenud** *laskuda vastuvaidlusteni*. (teadusartiklid)
- (46) Kui mind vahel soomlaseks sömataks, **tarvitseb** vaid *küsida*, et kes mängib *Ajaxis number 10* all, ja kõigi suud on kinni. (Eesti Päevaleht)
- (47) Läheneva ärinädala esimeste päevade jooksul **ei tarvitse sul** *end maha jäetud kangelasena tunda*. (Eesti Ekspress)
- (48) Muidugi **ei tarvitse kõik kavas olevad lennud** *toimuda või õnnestuda*. (Horisont)
- (49) **Paigad, mis roboti jaoks tunduvad sarnased, ei tarvitse seda inimese jaoks üldse olla**. (Arvutitehnika ja Andmetöötlus)
- (50) Nii on lood tänapäevalgi: **allikas ja hallikas, iilid ja hiilid ei tarvitse häälduses teineteisest mitte millegi poolest erineda**. (Eesti Ekspress)

Eri semantilistesse klassidesse kuuluvate semantiliste predikaatide esinemissageduse andmed on toodud joonisel 7.

Nagu selgub, domineerivad mitteepisteemilistes *tarvitsema*-lausetes konkreetsete ja abstraktsed agentiivsed tegevused (vastavalt 30,1 % ja 34,1 % kõigist mitteepisteemilistest lausetest), võrreldes episteemiliste lausetega on sagedased ka taju ja kõneakti väljendavad predikaadid (vastavalt 15,3 % ja 8,8 % mitteepisteemilistest lausetest). Episteemiliste lausete puhul on need predikaadid selges vähemuses ning nad väljendavad peamiselt mitteagentiivsete sündmuste/seisundite ja suhete realiseerumise tõenäosust (vastavalt 39,8 % ja 41,8 % kõigist episteemilistest lausetest). Mitmeti tõlgendatavad laused jäävad ka infiniititarindi semantika poolest kahe eespool kirjeldatud konstruktsioonirühma vahele. Märkida tasub sedagi, et subjektiga mitteepisteemilised konstruktsioonid kuuluvad infiniititarindi semantika alusel küll selgelt kokku teiste mitteepisteemiliste lausetega, kuid ilmutavad siiski veidi suuremat tendentsi episteemilistele lausetele omase infiniititarindi semantika suunas kui ülejäänud mitteepisteemilised laused (vt joonist 7).

Joonis 7. Infinitiivitarindi abil vormistatud semantiliste predikaatide tüübid *tarvitsema*-konstruktsioonides.

5. Subjektiliste ja adessiivsete *tarvitsema*-konstruktsioonide suhtest

Eelnev analüüs osutas, et subjektiliste ja adessiivsete *tarvitsema*-konstruktsioonide tarvitamise võimaluste olulisim ja nähtavasti eranditeta lahknevus on adessiivsete konstruktsioonide puudumine episteemilistest lausetest. See määrab konstruktsiooni valiku võimalused suuresti lause semantika.

Mitteepisteemilistes lausetes on siiski enamasti võimalik adessiivse ja subjektilise malli vaheldumine, mille tingimusi ei ole eelmistes jaotistes kirjeldatu põhjal võimalik üheselt määrata. Adessiivseid lauseid on mitteepisteemiliste näidete hulgas üle kahe korra rohkem kui subjektilisi (vastavalt 308 ja 130 näidet; 339 näite puhul polnud tegevussubjekti vormi võimalik määrata), kuid enamiku vaadeldud parameetrite suhtes käituvad kõik mitteepisteemilised konstruktsioonid sarnaselt: kõneviisidest esineb kõige sagedamini indikatiiv, aegadest preesens, tegevussubjekt tähistab enamasti elusolendit ning infiniittarindi abil vormistatud semantiline predikaat märgib tavaliselt konkreetset või abstraktset agentiivset tegevust. Mõistagi on adessiivse konstruktsiooni *tarvitsema*-verb alati ainsuse kolmandas pöördes ning subjektiline konstruktsioon võimaldab ka muid pööreid ja umbisikulist tegumoodi, kuid ainsuse kolmas pööre domineerib sageduselt subjektilisteski konstruktsioonides. Ilmsem erinevus, mis keelekasutaja otsustust konstruktsiooni valikul suunab, on öeldise jaatava või eitava kõne vormi ebavõrdne tarvitus subjek-

tilistes ja adessiivsetes konstruktsioonides: subjektiline konstruktsioon eelistab selgelt *tarvitsema*-verbi eitusvormi, adessiivses esinevad aga mitteepisteemilistes lausetes jaatus- ja eitusvormid ligikaudu võrdselt, kusjuures jaatusvormide osakaal on isegi pisut suurem (vt jaotist 3). Sestap on loomulik, et subjektilise konstruktsiooni edasine grammatiseerumine episteemiliseks on seni piirdunud vaid konstruktsiooni eitava variandiga. Siiski ei ole eituse eelistus mitteepisteemilistes subjektilistes lausetes kaugeltki absoluutne (11,5 % sellistest lausetest olid jaatavad). Täheldada võib ka seda, et subjektiliste lausete hulgas on adessiivsetega võrreldes veidi enam neid, kus infinitiivitarindi abil vormistatud semantiline predikaat väljendab mitteagentiivset seisundit/sündmust või suhet, ent see erinevus on marginaalne. Niisiis ei ole üheseid kriteeriume emma-kumma konstruktsiooni eelistamiseks mitteepisteemilistes lausetes kuigi lihtne leida.

Ühe tõepärase tendentsina tasub märkida adessiivi eelistamist konstruktsioonides *TARVITSEMA* + (*ainult/vaid/üksnes*) + *V^{da}*, *ja/ning/kui/...* (vt jaotist 3, näiteid 31–33, 35): 224-st niisuguse malliga lausest 131 (58,5 %) kasutas adessiivset konstruktsiooni, 87 juhul (38,8 %) tegevussubjekt puudus ning vaid kuuel juhul (2,7 %) esines niisuguses konstruktsioonis grammatiline subjekt:

- (51) **Tarvitses** Undusk *erakonda vahetada*, kohe sai prostituudi sildi külge. (Postimees)

Leidub juhtumeid, kus rinnastavalt ühendatud osalausetes on sama tegevussubjekt, mistõttu on selle kordumist otstarbekas väljajätu abil vältida. Selisel juhul saab *tarvitsema*-konstruktsioonide vahel valimisel otsustavaks *tarvitsema*-verbi sisaldava osalausega rinnastatud osalause tegevussubjekti vorm, mis üldjuhul varieerimist ei võimalda:

- (52) Noorte psühholoogide seltskonnas **sain minagi** veini rüübata ega **tarvitsenud** sel tähtsal päeval *varakult põhku pugeda*. (ilukirjandus)
 (53) Mäletan etappi, kus Sennal oli võit tegelikult juba **käes** ega **tarvitsenuks** *kuhugi kiirustada*. (Eesti Päevaleht)

Ülejäänud mitteepisteemilistes lausetes näib adessiivse ja subjektilise konstruktsiooni vaheldumine olevat vaba (v.a umbisikulised ja infiniitsed konstruktsioonid, kuhu puhtgrammatiliselt tegevussubjekti lisada ei saa). Ka neisse mitteepisteemilistesse lausetesse, kust tegevussubjekt puudub, on seda üldjuhul võimalik lisada nii subjekti- kui ka adessiivadverbiaalikujulisena (mõnikord küll väikese vormimuutuse hinnaga, kuid mingit põhimõttelist takistust kummagi konstruktsiooni kasutamiseks ei ole):

- (54) Kui Tamsalu naised kaovad kodunt mitmeks tunniks ära, **ei tarvitse meestel** *muretseda*. (Eesti Päevaleht)
 → Kui Tamsalu naised kaovad kodunt mitmeks tunniks ära, **ei tarvitse mehed** *muretseda*.
 (55) Vaevalt **tarvitsen** *lisada*, et võite ka mind oma usinate lugejate hulka arvata. (Postimees)
 → Vaevalt **tarvitseb mul** *lisada*, et võite ka mind oma usinate lugejate hulka arvata.

(56) *Mu Lüütjala vallavalitsusest põgenemisele .. ei tarvitseks* ju pöörata tähelepanu – kui sel põgenemisel siiski poleks oma järellugu. (ilukirjandus)

→ *Mu Lüütjala vallavalitsusest põgenemisele .. ei tarvitseks te/teil* ju pöörata tähelepanu

Mõne üksiku lause puhul võib konkreetse keeleteaduse subjektive eelistus kalduda küll emba-kumba konstruktsiooni eelistama (alternatiivset võimalust siiski aktsepteeritavaks pidades), kuid mingeid konkreetseid ja süstemaatilisi tendentse välja tuua näib võimatu olevat ning korpusmaterjali analüüs osutab, et leidub hulgaliselt ka niisuguseid lauseid, kus on valitud just see mall, mis vähemasti sinise artikli autori subjektive taju kohaselt oleks pigem mitte-eelistatav.

Seejuures ei ole subjektive ja adessiivse konstruktsioonil niisuguses kontekstis mingit semantilist erinevust, v.a see, et subjektive konstruktsioon annab mõnel juhul lisavõimaluse tõlgendada lauset ka episteemilise, nagu see adessiivse konstruktsiooni puhul kunagi võimalik ei ole (vrd näidet 54 ja selle muudetud varianti). Adessiivsete ja subjektive mitteepisteemiliste lausete vahel ei paista olevat ka mingit ilmset pragmaatilist erinevust, tegevussubjekti rõhulisus näib mõlemal juhul väga sarnane ning sõltub pigem sõnajärjest kui konstruktsiooni vormist. Esimese ja teise pöörde korral on jaatavast indikatiivsest subjektive konstruktsioonist võimalik tegevussubjekt välja jätta (vt näidet 55), kuid niisuguseid näiteid leidub vaid üksikuid ning nende erandlikkuse tõttu tõuseb neis tegevussubjekt sisuliselt pigem enamgi tähelepanu keskpunkti kui väljajätuta lausetes. Niisiis tuleb ilmselt leppida sellega, et üks osa *tarvitsema*-konstruktsioonide varieerumise võimalustest ja ajenditest jääbki tõepärase selgituseta ning sünonüümia vältimise printsiipi ei saa siin pidada absoluutseks.

6. Kokkuvõte

Modaalse *tarvitsema*-verbi, samuti *pruukima*-verbi omanäoliseks tunnuseks on, et nad esinevad paralleelselt kahes eri tüüpi konstruktsioonis: pöördelise- na eri vormides, kui tegevussubjekt vormistatakse grammatilise subjektina, ning ainsuse kolmanda pöörde vormis, kui tegevussubjekt esineb grammatilisel adessiivverbialil kujul. Niisugune *tarvitsema*-konstruktsioonide varieerumine on küll ulatuslik, ent ei ole siiski sugugi mitte täiesti vaba: adessiivse konstruktsiooni esinemise võimalused on piiratud vaid mitteepisteemiliste lausete (osalejasise ning osalejavälise deontilise ja mittedeontilise modaalsuse väljendamisel), kusjuures episteemilist tähendust võib *tarvitsema*-verb kanda üksnes eitavana. Ka muude parameetrite poolest (*tarvitsema*-verbi morfoloogiline vorm, teiste lauseliikmete semantilised rollid) eristuvad mitteepisteemilised ja episteemilised *tarvitsema*-konstruktsioonid väga selgelt ning sellele tuleks *tarvitsema*-verbi modaalkonstruktsioone kirjeldades alati tähelepanu pöörata.

Mitteepisteemilistes lausetes on *tarvitsema*-konstruktsioonide vaheldumine võrdlemisi vaba ning seda ei saa taandada verbi jaatavate ja eitavate konstruktsioonide erinevusele. Välja võib tuua vaid mõnes üksikus üldisemas

lausekonstruktsioonitüübis esinevaid eelistendentse: näiteks konstruktsioonides *TARVITSEMA* + (*ainult/vaid/üksnes*) + *V^{da}*, *ja/ning/kui/...* on tugevalt eelistatud adessiivne mall. Samuti on *tarvitsema*-verbi jaatava vormi ja sisu korral tavalisem adessiivne mall. Siiski ei ole ükski neist tendentsidest absoluutse reegli väärtusega, võimalikud on erandid. Mitteepisteemilistes *tarvitsema*-lausetes ei ole võimalik välja tuua adessiivse ja subjektilise konstruktsiooni selget semantilist ega pragmaatilist erinevust ning üks osa *tarvitsema*-konstruktsioonide varieerumisest jääb seega isegi ulatusliku korpusematerjali põhjal usutava seletuseta.

tarvitsema-konstruktsioonide distributsiooni erinevuse kohta võiks tuua täiendavat selgust ja täpsustavat infot diakrooniline uurimine, kuid tehnilistel põhjustel ei ole see arvatavasti lähiaastail võimalik, sest see nõuab väga ulatuslikke tekstikorpusi, mida varasemate perioodide (sealhulgas isegi XX sajandi varasemate kümnendite) kohta siiani koostatud ei ole. Olulist ja huvitavat teavet võib aga anda ka *pruukima*-konstruktsioonide sünkrooniline uurimine selgitamaks välja, kas nende distributsioon sarnaneb *tarvitsema*-konstruktsioonide omaga või erineb sellest.

Artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusfond (grant nr 7464 „Grammatilise isiku väljendamine eesti keeles ja sellega seotud süntaktilised protsessid“).

Kirjandus

- A u w e r a, Johan van der, P l u n g i a n, Vladimir A. 1998. Modality's Semantic Map. – Linguistic Typology, nr 2, lk 79–124.
- EKG I = Mati Ereht, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare, Eesti keele grammatika. I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut, 1995.
- EKG II = Mati Ereht, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare, Eesti keele grammatika. II. Süntaks. Lisa: kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993.
- F i l l m o r e, Charles J. 1989. Grammatical Construction Theory and the Familiar Dichotomies. – Language Processing in Social Context. Toim R. Dietrich, C. F. Graumann. North-Holland: Elsevier Science Publishers, lk 17–38.
- F i l l m o r e, Charles J., K a y, Paul, O' C o n n o r, Mary Catherine 1988. Regularity and Idiomaticity in Grammatical Constructions. The case of *Let alone*. – Language, kd 64, nr 3, lk 501–538.
- Construction Grammar in a Cross-Language Perspective. Toim M. Fried, J.-O. Östman. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004.
- Construction Grammars. Cognitive Grounding and Theoretical Extensions. Toim J.-O. Östman, M. Fried. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2005.
- G o l d b e r g, Adele E. 1995. Constructions. A Construction Grammar Approach to Argument Structure. Chicago: The University of Chicago Press.
- G o l d b e r g, Adele E. 2006. Constructions at Work. The Nature of Generalization in Language. Oxford: Oxford University Press.

- K i n g i s e p p**, Valve-Liivi, **R e s s**, Kristel, **T a f e n a u**, Kai 2010. Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350. Tartu: Tartu Ülikool.
- L i n d s t r ö m**, Liina, **T r a g e l**, Ilona 2006. *Mul on saba*. Adessiivsest omajakonstruktsioonist. – *Finest Linguistics. Proceedings of the Annual Finnish and Estonian Conference of Linguistics: May 6–7, 2004*; Tallinn. Toim K. Kerge, M.-M. Sepper. Tallinn: Tallinna Ülikool, lk 386–399.
- L i n d s t r ö m**, Liina, **T r a g e l**, Ilona 2007. Eesti keele impersonaali ja seisundipassiivi vahekorras adessiivargumendi kasutamise põhjal. – *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 532–553.
- M ä g i s t e**, Julius 2000. *Estnisches etymologisches Wörterbuch X. taht–tuur*. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- O i n a s**, Zsuzsanna 1993. Mõnest eesti ja soome possessiivtarindist. – *Keel ja Kirjandus*, nr 9, lk 537–542.
- P a j u n e n**, Anneli 2001. Argumenttirakenne. Asiaintilojen luokitus ja verbien käyttäytyminen suomen kielessä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- P a j u s a l u**, Elna 1958. Adessiivi funktsioonid eesti murretes ja lähemates sugulaskeeltes. – *Keel ja Kirjandus*, nr 4, lk 246–258.
- P e n j a m**, Pille 2008. Eesti kirjakeele *da-* ja *ma-*infinitiiviga konstruktsioonid. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 23.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- R a u n**, Alo 1982. Eesti keele etümoloogiline teatmik. Rooma–Toronto: Maarjamaa.
- T o r n - L e e s i k**, Reeli 2007. Voice and Modal Verbs in Estonian. – *Linguistica Uralica*, kd XLIII, nr 3, lk 173–186.
- U s p ö l d**, Ellen 1989. Modaalusest ja modaalset predikaadist eesti keeles. – *Keel ja Kirjandus*, nr 8, lk 468–477.
- V a i n i k**, Ene 1995. Eesti keele väliskohakäänete semantika kognitiivse grammatika vaatenurgast. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.

Lühendid ja sümbolid:

ade – adessiivne konstruktsioon; **af** – affirmatiiv; **epist** – episteemiline; **imps** – impersonaal; **ind** – indikatiiv; **ipf** – imperfekt; **knd** – konditsionaal; **kvt** – kvotatiiv; **mitteepist** – mitteepisteemiline; **neg** – negatiiv; **pf** – perfekt; **pl** – pluural; **pr** – preesens; **pt** – preteeritum (konditsionaali ja kvotatiivi minevikuvorm); **sg** – singular; **subj** – subjektiline konstruktsioon; **Ø** – konstruktsioonitüübi/põrdevormi ühene tuvastamine on võimatu; eksplitsiitne tegevussubjekt puudub.

***Tarvitsema*-Constructions with Subject or Adessive Adverbial in Written Estonian**

Keywords: infinitive constructions, modality, construction grammar, adessive case

The distinctive characteristic of the modal verb *tarvitsema* 'need' is its parallel occurrence in two different types of constructions: it is used in finite form if the semantic subject is formulated as the grammatical subject, and in the third person form if the semantic subject occurs grammatically as an adessive adverbial. The article analyzes the use of the verb *tarvitsema* in modal constructions with the subject and the adessive adverbial on the basis of corpus data, explains the constraints on the use of these constructions and specifies the functions of the different constructions.

It appears that the use of the adessive construction is limited to non-epistemic sentences. Moreover, the verb *tarvitsema* can only be used in the epistemic sense in negation. The non-epistemic and epistemic constructions also show significant differences in terms of other parameters. In non-epistemic sentences the variation of *tarvitsema*-constructions is relatively free and cannot be reduced to differences between the affirmative and negative sentences, as has been assumed earlier. Also, it is not possible to point out clear semantic or pragmatic differences between the adessive and subject constructions in the non-epistemic sentences with *tarvitsema*.

Pille Penjam (b. 1981), PhD, University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, researcher of Estonian language, pille.penjam@ut.ee